

Piotr Bohdziewicz

"Styl życia : przemiany we współczesnej Polsce", red. Andrzej Siciński, Warszawa 1978 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 33, 382-387

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

czenia są tu przemiany w realiach życia i pracy ludzi, których nie można badać za pomocą tych metod, które z lepszym lub gorszym rezultatem sprawdziły się kilkanaście lat temu. Biorąc jednak pod uwagę interesujący materiał, który autorka uzyskała w wyniku przeprowadzonych badań, m.in. szereg sprzeczności wynikających z przeprowadzonych analiz, tym bardziej celowe stają się dalsze badania problematyki postaw wobec pracy.

Książka Jadwigi Kalinowskiej zasługuje na uwagę, gdyż ma ona niewątpliwie znaczenie praktyczne. Natomiast jej walor teoretyczny upatruję w tym, iż pobudza do wielu przemyśleń nad metodologią badań postaw wobec pracy.

Alicja Cieślak

STYL ŻYCIA. PRZEMIANY WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE. Praca zbiorowa pod red. Andrzeja Sicińskiego, Warszawa 1978 PWN, ss. 397.

Ostatnio obserwujemy w naukach społecznych szczególne zainteresowanie się problematyką stylu życia; jako jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy można wskazać choćby to, że kategoria owa stwarza perspektywę teoretyczną w znacznym stopniu agregującą w harmonijnie powiązaną całość te wszystkie sfery aktywności człowieka, które w dotychczasowych koncepcjach ujmowane były jako samoistne. Równocześnie jednak pojęcie stylu życia nie posiada jeszcze na tyle ugruntowanej tradycji naukowej, by można określić ją jako dostateczną. Zachodzi wobec tego pilna konieczność uporządkowania podstawowych kwestii definicyjnych związanych z omawianą kategorią.

Świadectwem takich prób jest cykl publikacji pod ogólnym tytułem „Styl życia”, ukazujących się pod redakcją Andrzeja Sicińskiego, a powstających w toku prac nad problemem węzłowym pt. „Przewidywane zmiany we wzorach konsumpcji, potrzeb kulturalnych i systemie wartości społeczeństwa polskiego”.

W 1976 r. otrzymaliśmy pierwszy tom pt. *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, składający się z ośmiu artykułów. Problematykę poruszaną we wspomnianej pracy stanowiły kwestie definicyjne, próby konceptualizacji pojęcia „styl życia”, określenia terminów pokrewnych oraz sprecyzowania dotyczące ich wzajemnych relacji. Reasumując — zawartość tomu pierwszego można nazwać próbą „uporządkowania” obszarów przyszłej penetracji naukowej, zakreślonych przez problematykę stylów życia.

W 1978 ukazał się drugi tom poświęcony temu samemu zagadnieniu, pt. *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*, zawierający dziewięć artykułów. Ogólnie można stwierdzić, że punkt ciężkości tematyki poruszanej w pracy lokalizuje się wokół zagadnień związanych z typologią stylów życia w Polsce. Sporo miejsca zajmują także kwestie metodologii badań społecznego zróżnicowania stylów życia o charakterze raczej ogólnym — chodzi o przyjęcie określonej perspektywy badawczej. Ponadto autorzy wysuwają szereg hipotetycznych ekstrapolacji stylów życia w społeczeństwie polskim.

Tom poprzedza obszernie „Wprowadzenie” pióra Andrzeja Sicińskiego, gdzie znajdujemy syntetyczną konceptualizację kategorii „Styl życia”. Autor podkreśla

konieczność nieograniczania się w tego rodzaju badaniach jedynie do analiz ilościowych, lecz postuluje wprowadzenie jakościowego ujęcia omawianej problematyki, przedkładając nawet analizę jakościową nad ilościową; wypływa to z faktu, że takie właśnie postawienie sprawy daje większą możliwość dokonywania typologicznych zróżnicowań w ramach stylu życia.

Poszczególne artykuły zgrupowane zostały w omawianym tomie w czterech działach. Pierwszy z nich nosi tytuł: „Przemiany sposobu życia a elementy stylów życia”. Problematyce specyficznych cech miejskiego stylu życia poświęcony jest zawarty w tej części artykuł M. Czerwińskiego. Autor omawia kwestię występowania w analizowanej zbiorowości ogólnych orientacji na wartości związane ze sferą pracy zawodowej oraz sferą konsumpcji materialnej. Ponadto w dalszej części artykułu znajdujemy charakterystykę sfery kontaktów rodzinnych oraz społecznych i towarzyskich specyficznie kształtujących się w środowisku społecznym wielkiego miasta, obserwowanych jednak poprzez pryzmat ich roli konstytuujących zespoły zachowań określanych jako miejski styl życia. Autor stawia pod koniec swoich rozważań tezę, iż w gruncie rzeczy trzy procesy społeczne charakteryzują specyfikę wielkomiejskiego stylu życia w Polsce: przede wszystkim nastąpiła znaczna unifikacja w omawianym zakresie, mierzona choćby poziomem konsumpcji materialnej oraz kulturalnej (zbliżenie grup skrajnych pod tym względem oraz ukształtowanie się najbardziej licznej kategorii średniej rzutuującej w decydującej mierze na całokształt miejskiego stylu życia w Polsce). Kolejną cechą w istotny sposób ciężącą na krystalizowaniu się stylu życia w naszych wielkich miastach jest zaczynający się pojawiać i utrwalać wyższy prestiż roli zawodowej wobec prestiżu wynikającego z rozmiarów realizowanej konsumpcji (wydaje się wszakże, iż hipoteza ta jest co najmniej dyskusyjna). Trzeci wreszcie proces charakterystyczny dla wielkomiejskiego stylu życia to szczególnie intensywne przemiany więzi rodzinnych polegające na makrosocjalizacji większości funkcji pełnionych przez współczesną polską rodzinę. Przemiany te objęły także społeczne wzory konsumpcji dochodów rodzinnych, wiążące się z takimi procesami, jak np. podejmowanie pracy zarobkowej przez kobiety. Fakt zróżnicowania wzorów kumulacji dochodów w społeczności wielkomiejskiej można uznać także za przejaw utrzymywania się bądź zaniku tradycjonalizmu w tym względzie.

Część druga omawianej pracy nosi tytuł „Próby typologii stylów życia” i zawiera dwa artykuły prezentujące odmienne perspektywy teoretyczne analiz poszczególnych typów stylów życia oraz odmienne związane z tym propozycje metodologiczne. Każde z tych ujęć uporać się musi z innymi specyficznymi dla siebie trudnościami teoretycznymi, wynikającymi przede wszystkim z faktu, że obecnie mamy do czynienia z coraz bardziej nasilającymi się procesami dekompozycji stylów życia. Przyjmując za kryterium stopień ich zdekomponowania możemy dokonać ich najbardziej ogólnego podziału na style tradycyjne, będące obecnie w zaniku, dalej na style eklektyczne, tzn. zawierające w swej strukturze niektóre cechy zarówno stylów tradycyjnych, jak i pewne elementy nietradycyjne, i wreszcie style nowe, dopiero kształtujące się. Wszelkie próby typologii muszą uwzględniać tego rodzaju zróżnicowania.

W rozdziale tym — jak wspomnieliśmy — umieszczone są dwa szkice prezentujące dwa odmienne punkty widzenia na zagadnienie wyodrębniania poszczególnych typów stylów życia w Polsce. W szkicu Aldony Jawłowskiej i Edmunda Mokrzyckiego znajdujemy próbę typologii funkcjonujących współcześnie stylów, którą autorzy określają jako historyczno-socjologiczną. Wiąże się to ściśle z przyjęciem określonej perspektywy teoretycznej, a także specyficznego rodzaju postępo-

wania metodologicznego. Autorzy wychodzą bowiem z założenia, że poszczególne style życia — ukształtowane historycznie na gruncie określonej struktury społecznej w okresach wcześniejszych — odznaczają się względną niezależnością od swego podłoża społecznego i nawet po nastąpieniu istotnych zmian w samej strukturze społeczeństwa zachowują swój byt autonomiczny. Style te nie ulegają jednakże petryfikacji, lecz obserwujemy w ich treści także stosunkowo daleko idące przemiany. Autorzy stwierdzają, że przynajmniej cztery typy stylów życia wykrystalizowane na bazie dawniejszej struktury społecznej funkcjonują także obecnie w sposób względnie autonomiczny. Historycznie rzecz ujmując — w stanie wyjściowym są to następujące typy stylów życia: inteligencki, chłopski, mieszczański oraz z pewnymi zastrzeżeniami robotniczy. Poszczególne typy stylów życia przechodziły istotne przemiany doprowadzając do wykrystalizowania się stylów będących ich współcześnie funkcjonującymi wersjami. I tak styl inteligencki ma swój współczesny odpowiednik w postaci stylu elitarnego, styl chłopski w postaci wiejskiego, zaś mieszczański w postaci stylu określonego jako neomieszczański. Natomiast nie znajdujemy pośród obecnie funkcjonujących stylów takiego, który można byłoby odnieść do tradycyjnego stylu robotniczego, będącego dziś raczej w zaniku. Współcześnie można by wskazać na szereg stylów życia będących *in statu nascendi*, które kształtują się niejako od nowa, na podłożu obecnej struktury społecznej.

W stosunku do tak zarysowanej perspektywy teoretyczno-metodologicznej można by w tym miejscu wysunąć kilka zastrzeżeń. Otóż zakładając podejście historyczno-socjologiczne do zagadnienia typologii stylów życia otrzymujemy w efekcie konstrukcje czysto teoretyczne, wywiedzione metodą dedukcyjnego rozumowania; wnioskowanie to uwzględnia wpływ elementarnych procesów, które dokonały się w tym czasie w zakresie zarówno samej struktury społecznej, jak i innych czynników związanych np. z intensywnym upowszechnianiem się środków masowego przekazu. Główne jednak płaszczyzny, wokół których koncentruje się zainteresowanie autorów omawianego szkicu, stanowi raczej nie samo kształtowanie się poszczególnych typów stylu życia, ile pewne hierarchie wartości, które owym kształtowaniem się rządzą. W gruncie rzeczy zatem kategorie, którymi autorzy posługują się w toku swych wywodów jako stylami życia, nie są nimi w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz jedynie zespołami pewnych standardowych wyobrażeń na temat, jakimi cechami powinny odznaczać się style życia dawnych klas i warstw społecznych, przeniesione w warunki współczesne. Owe cechy to przede wszystkim zestawy wartości akceptowanych oraz obcych dla poszczególnych segmentów struktury społecznej, a także hierarchia wartości akceptowanych; słuszniej przeto byłoby określać tak wywiedzione konstrukcje jako typy hierarchii wartości (np. typ elitarny czy neomieszczański). Postulat empirycznej weryfikacji tak wywiedzionych konstrukcji określanych przez autorów jako style życia nie jest w świetle powyższych zastrzeżeń tak oczywisty. Wynika to bowiem z faktu, że omawiane konstrukcje teoretyczne określane jako typy stylów życia, a będące w istocie typami hierarchii wartości akceptowanych, konstytuują się raczej w sferze psychologiczno-świadomościowej, a nie behawioralno-manifestacyjnej. Wartości te mogą dopiero współwyznaczać szeroki wachlarz płaszczyzn konstytuujących kategorię „styl życia” i są związane przede wszystkim z takimi sferami, jak konsumpcja materialna, uczestnictwo w kulturze, życie rodzinne, praca zawodowa czy kontakty towarzyskie.

Odmiennej perspektywę teoretyczną oraz odmienny od poprzedniego sposób postępowania badawczego proponuje w swym szkicu pt. *Kształtowanie się nowych stylów życia. Problemy typologii* Marcin Czerwiński. Podejście to można określić

w przeciwieństwie do przedstawionego poprzednio jako indukcyjne. Autor abstrahuje od historycznych uwarunkowań stylów życia oraz wyraźnie odchodzi od metody dedukcyjnego ustalania typologii stylów życia niejako *a priori*, a następnie ich weryfikacji przy pomocy materiału empirycznego. Postulowana przez niego perspektywa badawcza polega na konstruowaniu opisu stylów życia poszczególnych zbiorowości na podstawie materiału empirycznego. W efekcie ustalone tą drogą typy stylów życia są immanentnie związane z określonymi zbiorowościami.

Autor stwierdza, że tego rodzaju postępowanie może być szczególnie przydatne do analiz i typologii tych stylów życia, które nie mają swego odpowiednika tradycyjnego, i w związku z powyższym podejmuje próbę naszkicowania procedury badawczej dotyczącej poszukiwania stylu życia współczesnej polskiej klasy robotniczej.

Wydaje się, że — w świetle powyższych zastrzeżeń — trudno jest mówić o dwu jednakowo uprawnionych podejściach badacza do zagadnienia typologizacji stylów życia. Perspektywa pierwsza, historyczno-socjologiczna, daje raczej podstawę do wyodrębnienia idealnych, funkcjonujących w świadomości społecznej stereotypów mogących stać się przedmiotem aspiracji. Natomiast obraz faktycznego kształtowania się stylów życia daje metoda druga, którą można określić jako indukcyjną; daje ona wgląd w rzeczywistość empiryczną, a nie w konstrukcje czysto teoretyczne. Zatem — jak się wydaje — przyjęcie tej perspektywy jest słuszniejsze dla celów typologizacji stylów życia. Typy stylów życia otrzymane w efekcie zastosowania metody historyczno-socjologicznej można by potraktować tutaj niejako służebnie, przyjmując je za swego rodzaju osie orientujące przy klasyfikacji poszczególnych empirycznie ustalonych typów stylów życia. Można zatem stwierdzić, że metoda pierwsza (historyczna, dedukcyjna) dostarcza ogólnych zasad typologizacji, zaś metoda druga (empiryczna, indukcyjna) — materiałów poddawanych typologizacji.

Część trzecia omawianej pracy poświęcona jest kształtowaniu się wariantów stylu życia. Artykuł A. Jawłowskiej i A. Pawełczyńskiej pt. *Mechanizmy makrospołeczne a różnicowanie stylu życia* nawiązuje do opisanej poprzednio perspektywy historyczno-socjologicznej ujmowania poszczególnych typów stylów życia. Autorki dążą do wyodrębnienia określonych wariantów stylów życia przyjmując za kryterium ich spójność bądź brak tej spójności w zakresie czterech par wartości pozostających względem siebie w opozycji (punkt wyjścia stanowi tutaj Stanisława Ossowskiego koncepcja wartości odczuwanych i uznawanych). Poszczególne warianty stylu życia są w tym ujęciu konstrukcjami czysto teoretycznymi. Tworzą je wszystkie możliwe skrzyżowania wartości realizowanych, pożądaných oraz uznawanych w ramach każdej spośród zespołu opozycyjnie dobranych par wartości. W efekcie mamy do czynienia ze swoistymi macierzami będącymi charakterystycznymi orientacjami poszczególnych wariantów stylu życia. Następnie dla tak skonstruowanych wariantów należałoby poszukiwać ich lokalizacji w strukturze społecznej; autorki zresztą stawiają szereg hipotez dotyczących społecznego zasięgu poszczególnych wariantów.

Wyodrębnianie typów stylów życia poprzez pryzmat wartości jest także metodą typologizacji *a priori* w stosunku do materiału empirycznego, podobnie jak przedstawione poprzednio ujęcie historyczne. Reasumując, bardziej przydatne do ustalania faktycznych występujących w naszym społeczeństwie typów stylów życia jest — jak się wydaje — takie ujęcie zagadnienia, które owej typologizacji dokonuje *a posteriori*, opierając się na zdobytych uprzednio materiale empirycznym i posługując się przy tym indukcyjną metodą wnioskowania oraz traktując struk-

turę społeczną, w której lokują się poszczególne typy stylów życia, jako swoisty punkt wyjścia.

Z kolei szkic A. Pawełczyńskiej i E. Tarkowskiej pt. *Styl życia jednostek i rodzin* przynosi interesujący materiał empiryczny (pamiętnikarski) będący w istocie egzemplifikacją stylów życia klasyfikowanych na podstawie typologii wyodrębnionej przy pomocy metody historycznej. Autorki dokonują prezentacji około 30 sylwetek realizujących style życia określane ogólnie jako elitarne, neomieszczańskie, wiejskie, robotnicze oraz nietypowe. Otrzymujemy w efekcie szeroki wachlarz zróżnicowanych wariantów poszczególnych typów. Ostatni szkic zamieszczony w rozdziale poświęconym wariantom stylów życia to artykuł A. Raźniewskiego pt. *Styl życia w perspektywie patologii społecznej. Zarys problematyki*. Autor punktem wyjścia wywiadów dotyczących dewiacji zachowań czyni koncepcję Adlerowską stylu życia, która wiąże tę kategorię nie ze strukturą społeczną, jak to miało miejsce we wszystkich podejściach wychodzących z perspektywy Weberowskiej, lecz z jednostką traktowaną jako indywiduum. W rezultacie z wywodów autora wyłania się generalny wniosek, że obecnie mamy do czynienia ze znaczącym marginesem stylów życia, który nie poddaje się zasadniczej typologizacji, a wchodzące w ich zakres zachowania należy uznać za patologiczne.

W części czwartej omawianej pracy znajdujemy dwa szkice pióra redaktora tomu A. Sicińskiego. W pierwszym z nich pt. *Hipotetyczne perspektywy przemian stylu życia* autor stawia szereg hipotez-prognoz dotyczących dalszej ewolucji poszczególnych typów stylu życia do roku 2000. Twierdzi, że istotnym czynnikiem warunkującym ich różnicowanie się będzie w przyszłości nie tyle struktura społeczna, ile raczej jednostkowe różnicowania psychospołeczne (a zatem zarysuje się tendencja, którą można by określić jako przejście od Veblenowsko-Weberowskiego ujęcia funkcji stylu życia do Adlerowskiego — egalitaryzacja w ujęciu pierwszym oraz elitaryzacja w ujęciu drugim). Następnie autor dokonuje typologizacji stylów życia prowadząc analizę w trzech płaszczyznach: dominującego układu odniesienia działań, dominującej orientacji życiowej oraz dominującej perspektywy czasowej. Stworzona w ten sposób typologia stylów życia ma charakter aprioryczny. Autor formułuje hipotezę o nieróżnicującym w przyszłości wpływie struktury klasowo-warstwowej społeczeństwa na styl życia oraz o ciągle rosnącym wpływie takich czynników, jak wykonywany zawód, osiągnane dochody, a także różnice międzypokoleniowe.

W ostatnim z zamieszczonych w pracy szkiców pt. *O funkcjach stylu życia* A. Siciński stawia hipotezę, iż w naszym społeczeństwie odgrywają obecnie najdonioślejszą rolę dwie funkcje: styl życia traktowany jest jako znak społecznej samoidentyfikacji jednostek oraz jest polem autoekspresji osobowości.

Jak stwierdzają autorzy omawianego zbioru, problemy teoretyczne związane z kategorią „styl życia” są jeszcze dalekie od stanu, który można by określić jako względnie uporządkowany. Brak jest jednoznacznych definicji tego pojęcia oraz pojęć przez nie implikowanych, brak jest także teorii uogólniających w tym zakresie; wynika to z jednej strony z faktu, że stosunkowo od niedawna problem stylu życia stoi w centrum zainteresowań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, z drugiej zaś z faktu, iż obecnie w tej sferze zachodzą szczególnie burzliwe procesy przemian o charakterze jakościowym, odnoszące się głównie do funkcji pełnionych przez styl życia w naszym społeczeństwie. Kręgi wspólnoty stylów życia przestają już odpowiadać dotychczasowej strukturze klasowo-warstwowej, obserwujemy także procesy kształtowania się nowych stylów życia. Dokonywanie typologizacji stylów życia — mimo tych wszystkich trudności — jest próbą obję-

cia naukową refleksją znacznego obszaru teoretycznego zakreślonego problematyką stylu życia, a wszelkie hipotezy wysuwane w związku z tym mogą stanowić podstawę do dalszych dyskusji. Z tego względu omawiana praca wypełnia istotną lukę w polskim piśmiennictwie socjologicznym dotyczącym problematyki stylów życia.

Piotr Bohdziewicz

Jan Szczepański, *ROZWAŻANIA O KONSUMPCJI I POLITYCE SPOŁECZNEJ*, Warszawa 1978 PWE, ss. 164.

Jana Szczepańskiego praca *Rozważania o konsumpcji i polityce społecznej* podobnie jak wszystkie prace tego Autora ukazała się w momencie, kiedy jest bardzo potrzebna. Jest świadectwem zaangażowania w sprawy najistotniejsze naszego rozwoju społecznego, życia na bieżąco Autora, ale chyba także całej socjologii polskiej, której jest nauczycielem, organizatorem i inspiratorem.

Uwagi moje nie są recenzją w całym tego słowa znaczeniu, ponieważ nie omawiam wszystkich problemów zawartych w pracy, zwracam uwagę na sprawy, które budzą najwięcej skojarzeń, uwag i refleksji. Sądzę jednak, że każdy czytelnik odnajdzie w niej bogactwo myśli ważnych dla niego, w zależności od roli społecznej, jaką wykonuje.

Zawsze powstaje problem, kto powinien książkę tę przede wszystkim przeczytać, do kogo jest ona przede wszystkim adresowana? Myślę, że poza socjologami i politykami społecznymi powinni się z nią zapoznać działacze administracji państwowej, kierownicy życia społecznego. Ponieważ rzecz o konsumpcji, a zatem i tej jej części, która zaspokaja potrzeby intelektualne, od razu na wstępie refleksja-pytanie. Jak kształtować postawy konsumpcyjne człowieka, aby uzyskiwać oczekiwane efekty, jak pobudzać go do myślenia w tym zakresie, skoro książka tak ważna ukazuje się w nakładzie 3000 egzemplarzy. Praktycznie jest to książka „spod lady”. Aby zatem przybliżyć treść tego bestselleru socjologicznego roku 1979, informuję, że jak określa to sam Autor, jest to zbiór „14 esejów, szkiców, referatów i wypowiedzi publicystycznych dotyczących zagadnień konsumpcji lat siedemdziesiątych”^{*}.

Wskazując, że w szkicach są powtórzenia lub powroty do podjętych tematów, Autor pisze: „Decyduję się na wydanie w formie książkowej tych niezupełnie spójnych rozważań dlatego, że polityka społeczna w następnych latach w naszym kraju będzie coraz wyraźniej stawiana w obliczu problemów wywołanych

^{*} Są to następujące prace: *Problemy konsumpcji w polityce społecznej. Zagadnienia konstruowania socjalistycznego modelu konsumpcji, Rola i cechy konsumpcji w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym, Konsumpcja a efekty pracy, Jakość pracy — jakość życia, Dyskusja o stylu życia, Założenia i środki kształtowania socjalistycznego sposobu życia, Wzory spożycia żywności, Konsumpcja i wychowanie, Postęp naukowo-techniczny a konsumpcja, Postęp społeczny a konsumpcja, Postęp społeczny a konsumpcja, Badania konsumpcji a polityka gospodarcza, Kierowanie konsumpcją.*